

Mršević Z., (2015), **Recenzija zbornika radova „Škola rodne ravnopravnosti“**, 1-17

In: *Zbornik radova Škola rodne ravnopravnosti*

Ur., Goran Marković

Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Pravni fakultet, Istočno Sarajevo

ISBN 978-99938-57-36-5

COBISS.RS-ID 5581080

Dr Zorica Mršević

Naučna savetnica

Instituta društvenih nauka

Beograd

Recenzija Zbornika radova „Ljetnje škole rodne ravnopravnosti“

Većina tekstova ovog Zbornika namijenjenih prvobitno polaznicima/ama „Ljetnje škole rodne ravnopravnosti“, pripadaju manje ili više eksplicitno disciplini koja se naziva Teorija roda (Gender Theory), a ponegde još i Studije roda (Gender studies), ili ako se radi o kritičkoj analizi prava, Pravnoj teoriji roda ili Feminističkom jurisprudencijom (Feminist jurisprudence). Tekstovi se mogu tematski podeliti u oblasti koje tipično spadaju u domen Pravne teorije roda: Ustavnopravne garancije ravnopravnosti, Politička participacija žena, Rodno zasnovana diskriminacija, Rodno zasnovano nasilje, Rodni stereotipi, Ekonomija: rodni jaz u platama, Porodični odnosi nejednakosti, Ženski pokret.

Vrednost ove zbirke tekstova je u tome što baca više svetlosti na rodne odnose otkrivajući nužno probleme nejednakosti, diskriminacije i nasilja. Svi mi svakodnevno komuniciramo sa osobama oba pola i verujemo da na osnovu zdravog razuma i svakodnevnog iskustva manje ili više „sve znamo“ o odnosima polova, o tome koji su i kako na toj relaciji nastaju problemi, odnosno šta se uopšte prepoznaje kao problematična situacija, kako se oni rešavaju i gde treba tražiti odgovorne. Problem je što taj tzv. zdravorazumski pristup sadrži veliki teret predrasuda o ulogama polova, o „prirodnoj“ zadatosti tih uloga. Nastao je u tradicionalnom društvenom kontekstu, gde je često otvoreno mizogino tretiranje problema rodni odnosa u javnom diskursu i funkcionisanju institucija.¹ Često ni svi akteri, uključujući i samu diskriminisanu stranu, ne razumeju da se radi o kršenju njihovih prava a ne normalnoj, na tradiciji zasnovanoj situaciji. Tipična je situacija umanjivanja i banalizovanja problema do neprepoznatljivosti i nevidljivosti, što sa svoje strane dodatno onemogućava adekvatno institucionalno delovanje.²

Institucije u organizacionim strukturama i načinima funkcionisanja ponekad, po automatizmu ranije formiranih praksi, primenjuju stereotipe o rodni odnosima i svesno ili mnogo češće nesvesno ponavljaju diskriminativne prakse u pogledu očekivanih društveno prihvatljivih uloga žena i njihovih odnosa sa muškarcima. Problem je što se takva diskriminacija najčešće i ne prepoznaje kao takva, već se često shvata kao „prirodno“ stanje stvari, na tradiciji zasnovana „normalna“ ili barem teško promenljiva situacija.

¹ Mršević Z., 2002, Standardi i mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti u demokratskim zemljama. drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd: OSCE, Pp. 226.

http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Standardi_i_mehanizmi.pdf

² Mršević, Z., 2003, Jednake mogućnosti, Beograd: OSCE

<http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/jednakemogucnosti.pdf>

Neminovno je uočavanje činjenice na koju ukazuju i tekstovi ovog Zbornika, da iako zakoni imaju jasne i neskrivene pretenzije da predstavljaju interese svih građana, žene su gledajući globalno, i u istorijskoj perspektivi, kroz donošenje i formulisanje zakona i njihovu primenu od strane muškaraca često stavljene na stranu, učutkivane, loše tumačene, deprivilegovane i podređene, što i danas rezultira u njihovoj neadekvatnoj zaštiti od nasilja, nedovoljnoj političkoj participaciji i diskriminacijama raznih vrsta.³ Prilikom donošenja zakona i njihovog praktičnog sprovođenja, ženama kroz istoriju, sem u vrlo kratkom periodu savremene istorije počev od sredine 20 veka, nikada nije bilo dozvoljeno da predstavljaju same sebe.⁴ Žene su uvek predstavljali muškarci što nije bilo lišeno rodno zasnovane pristrasnosti. Pravna zavisnost žena od muškarca u nekim periodima je bila potpuna, a elementi te zavisnosti se mogu i danas uočiti u praksi vođenju porodične imovine na ime muškarca, nejednakim naslednim pravima ženskih i muških potomaka, disproporcionalnom prisustvu žena na mestima političkog i privrednog odlučivanja, i sl. Pravna teorija roda zbog svega toga, sadrži kritičku analiza prava, zakona i njihove primene kao patrijarhalnih institucija, uočavajući da patrijarhalni svet nije dobar za žene, i da zakoni i način njihovog sprovođenja predstavljaju važne oslonce toga sveta.⁵

I tekstovi ovog Zbornika uočavaju da u savremenim društvima postoji veliki raskorak između egalitarne ideologije i neegalitarne prakse u odnosima polova/rodova,⁶ zasnivajući se na prećutno usvojenim patrijarhalnim rodnim režimima.⁷ Tako na primer, jaka familistička ideologija diktira zadržavanje žene u kući ili bar njeno primarno posvećivanje porodici u slučaju da je zaposlena. I dok je muškarčeva domaća, porodična participacija uvek i u celini dobrovoljna, dotle je ženski rad u porodici potcenjen, rutinski i repetitivni, neformalni i društveno nepriznat, mada istovremeno omogućava dnevnu i generacijsku reprodukciju u jednom društvu. Žene i dalje troše više od pet sati dnevno na kućne poslove, dok muškarci troše manje od sat vremena.⁸ A u društvu su i dalje rasprostranjene i prihvaćene komunikacione psihološke taktike omalovažavanja žena, proglašavanje konkretne žene ludom i nesposobnom ako ukazuje na postojanje diskriminacije, nekažnjivost rodno zasnovanog nasilja i sl. Kada se ne želi razumjeti, a to je u velikoj mjeri, onda se govori o „ženskoj misterioznosti“ ili se na kraju postavlja ono poznato pitanje – „šta vi žene uopšte hoćete?“⁹

Kroz dug period ljudske istorije, iako predstavljaju polovinu populacije, žene nisu bile priznate kao samostalne i odgovorne osobe, ličnosti, subjekti koji mogu učestvovati u javnom

³ Mršević Z., (2000), *Ženske studije*, Ka feminističkoj jurisprudenciji, vol. 6, 11/12: 307-329. 22

<http://www.zenskestudije.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/teme/zenska-ljudska-prava/59-ka-feministickej-jurisprudenciji>

⁴ Mršević Z., 2011, Ka demokratskom društvu - Rodna ravnopravnost, Beograd: Institut društvenih nauka, str 37.

http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Rodna_ravnopravnost_-_Zorica_Mrsevic.pdf

⁵ Mršević, Z., 2007, Ka demokratskom društvu - Sistem izbornih kvota, Beograd: Institut društvenih nauka, Pp 285

http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Kvote_-_Zorica_Mrsevic.pdf

⁶ Doc. dr Biserka R. Košarac, *Porodica, roditeljstvo i društveni položaj žena*

⁷ Dr Tatjana Đurić Kuzmanović i Dr Jelena Milinović, *Rodnost i ekonomija: domaćinstvo, tržište, država i rodno budžetiranje*. U tom tekstu se objašnjavaju strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi su rodni režimi.

⁸ Košarac, op. cit.

⁹ Doc. dr Milena Karapetrović, *Istorija ženskog pokreta i rodna (ne)ravnopravnost danas*

životu i biti činioci društvenih promjena. Vrijednost žene (kao objekta, nečeg pasivnog, nesamostalnog) određivana je na osnovu njenog zdravlja i sposobnosti da obavi reproduktivnu ulogu, njene ljepote i zavisno od društvenog statusa mogućnostima da svojim fizičkim radom (u siromašnim slojevima) ili novcem i imovinom roditelja u vidu miraza (u aristokratskim i višim krugovima društva) bude ona koja će u potpunosti održavati domaćinstvo u pokornosti, bez glasa i bez priznanja. Obrazovanje žena se smatralo nepotrebnim, a o sudbini vlastite djece žene nisu odlučivale.¹⁰

Smanjenje opterećenja u direktnoj je vezi sa obrazovanjem supružnika i visinom zarade. Položaj žena je dodatno otežan, jer se u porodicama neguje tradicionalni model ponašanja. Žene zarađuju manje od muškaraca kada obavljaju posao iste složenosti, više su opterećene radom koji spada u domen ekonomije staranja, češće su žrtve nasilja po osnovu pola, teže dolaze do šansi na tržištu rada i marginalizovane su na razne druge načine.¹¹

Rodna neravnopravnost najvidljivija je i najčešće se prepoznaje u javnoj sferi, kao nejednak pristup žena i muškaraca različitim društvenim resursima: obrazovanju, moći, tržištu rada i sl. Razvojem korpusa ljudskih prava postavljeni su temelji za prepoznavanje tih nejednakosti i mehanizmi za njihovo smanjivanje.¹² Upozorava se da zakonski data jednaka prava ne moraju uvek da znače i jednak društveni položaj. Nužno se konstatuje da promenu rodni uloga i izlazak žena u javnu sferu nije pratila promena uloga u porodici, ravnopravna preraspodela kućnih poslova, obaveza oko dece i odgovornosti, a uz to je i izostala adekvatna transformacija društvene institucionalne podrške.¹³

Prihvatanje principa ravnopravnosti, jednakosti i nediskriminacije podrazumijeva ne samo legislativnu zabranu svih oblika diskriminacije, već i ispunjavanje brojnih drugih preduslova usmjerenih ka promjenama u vrijednosnim stavovima, što u suštini zahtijeva proaktivnu ulogu države i njenih organa i djelovanje u smislu prevencije, zaštite, usvajanja i sprovođenja privremenih posebnih mjera, promocije, podizanja svijesti i sl.¹⁴

Iako se danas prvenstveno govori o rodnoj ravnopravnosti, pri čemu se imaju u vidu promjene u društvu s kojim se suočavaju i muškarci, i dalje veoma važan ostaje feministički pristup i naglašavanje specifične pozicije žene, kako ne bi ostali sakriveni raznovrsni oblici ugnjetavanja žena, čijim brojnim primjerima svjedočimo i u savremenom društvu. A žene i danas kao i nekada, i dalje moraju da pokažu veliku hrabrost, nadvladaju svijest o sebi kao inferiornim bićima, zanemare sentimentalnost i krenu u odlučnu borbu za ravnopravno učešće u društvu.¹⁵

Ustavne pravne garancije ravnopravnosti

Predmet pažnje ovog dela Zbornika su opšte odredbe ustava¹⁶ posebno zabrana diskriminacije zasnovane na polu kao i sakcionisanje kršenja ove zabrane, potom ustavne odredbe o ljudskim pravima. Politika jednakih mogućnosti je opšti institucionalni okvir koji stoji na raspolaganju državi, koja uvažava načelo socijalne pravde da preduzima različite mere (zakoni, politike, strategije i dr.) u pravcu efektivnog ostvarivanja ravnopravnosti žena i

¹⁰ Karapetrović, op. cit.

¹¹ Košarac, op. cit.

¹² Mr. sc. Mladen Šain, *Zabrana diskriminacije na osnovu pola i pravo na naknadu štete*

¹³ Doc. dr Biserka R. Košarac, *Porodica, roditeljstvo i društveni položaj žena*

¹⁴ Prof. dr Marijana Pajvančić, *Opšti ustavni okvir ravnopravnosti polova – primeri komparativne ustavnosti*

¹⁵ Doc. dr Milena Karapetrović, *Istorija ženskog pokreta i rodna (ne)ravnopravnost danas*

¹⁶ Prof. dr Marijana Pajvančić, Op. cit.

muškaraca kao i svake druge grupe lica koji su direktno ili indirektno normativno ili faktički diskriminirani. Smisao i svrha politike jednakih mogućnosti jeste da izgradi pretpostavke za takav društveni kontekst u kome će biti moguće ostvariti normativno proklamovanu ravnopravnost žena i muškaraca. Ravnopravnost polova je jedno od osnovnih ustavnih prava, što određuje i status i kvalitet ovih prava u ustavnom sistemu, posebno u sistemu zaštite ljudskih prava.

Iako garantovanje jednakosti pred zakonom predstavlja samo jedno od područja na kome se iskazuje i ostvaruje jednakost žena i muškaraca (građana i građanki), posebno garantovanje jednakosti pred zakonom ima svoje opravdanje, jer je u pitanju status pojedinca/pojedinke u ustavnom i pravnom sistemu i pred zakonom i obezbeđenje minimuma jednakopravnosti, što je suštinska elementarna pretpostavka demokratije (načelo proceduralne pravde).

Ravnopravnost polova je važno načelo svakog modernog ustavnog sistema.¹⁷ Izloženo je shvatanje da je ravnopravnost polova garantovana ustavima Bosne i Hercegovine i entiteta, i to ne samo u njihovom normativnom dijelu već, kad je u pitanju Ustav Bosne i Hercegovine, i neposrednom primjenom odgovarajućih međunarodnopravnih instrumenata iz Aneksa I. Ustavi u Bosni i Hercegovini ne bave se posebno ravnopravnošću polova. Ova ravnopravnost nije izričito priznata kao ustavno načelo. Diskriminacija će postojati ukoliko razlike između lica u pogledu njihovih prava ili obaveza nisu zasnovane na opštem interesu.

Nekoliko konvencija, nabrojanih u pomenutom aneksu Ustava, garantuje ravnopravnost muškaraca i žena, odnosno garantuje prava žena. Na prvom mjestu se nalazi Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene. 1) država je dužna da uvede pravnu zaštitu žena na ravnopravnoj osnovi s muškarcima i da obezbijedi efikasnu zaštitu putem sudova i drugih nadležnih organa; 2) država, javni organi i institucije dužni su da se uzdrže od svakog postupka i prakse koji bi značili diskriminaciju žena; 3) isti subjekti dužni su da preduzmu mjere kako bi bila otklonjena diskriminacija žena od strane bilo kog lica, organizacije ili preduzeća; 4) država je dužna da preduzme mjere, uključujući zakonodavne, kako bi bili izmijenjeni ili ukinuti zakoni, drugi propisi ili običaji kojima se vrši diskriminacija žena. To što je ženama priznato biračko pravo ne znači da će one zaista biti predstavljene u parlamentu. Zato, država ima pravo i obavezu da ocijeni koje mjere mogu biti smatrane „podesnim“ da bi diskriminacija bila stvarno otklonjena.

Ženama se priznaju jednaka prava i u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i drugim oblastima privrednog i društvenog života. Poseban akcenat države treba da stave da unapređenje položaja žena u seoskim sredinama. Ženama se garantuje ravnopravnost s muškarcima u porodičnim i bračnim odnosima.

Međunarodnopravni instrumenti iz Aneksa I Ustava Bosne i Hercegovine sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, da imaju ustavnu snagu i da se neposredno primjenjuju. Ovo shvatanje još nije opšteprihvaćeno.

Politička participacija žena

Analiziraju se prednosti rodnog balansa u politici¹⁸ i u tom kontekstu se sagledavaju kvote (zakonske i partijske) kao posebne mere i instrument politike jednakih mogućnosti za ostvarivanje prava žena na reprezentovanje u neposredno biranim predstavničkim telima. Prikazani su primeri zakonskih (u nekim zemljama i ustavnih) kao i partijskih kvota za manje

¹⁷ Doc. dr Goran Marković, *Ustavnopravni osnov ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini*

¹⁸ Prof. dr Marijana Pajvančić, *Zastupljenost žena u predstavničkim telima – posebne mere*

zastupljeni pol, i efekti koje je primena ovih posebnih mera imala na sastav parlamenata. Rodni balans u politici potreban je jer je to pravično, budući da žene čine polovinu čovečanstva; jer u politici predstavlja dobitak, i jer omogućuje podjednak angažman svih potencijala i podjednako korišćenje svih talenata u društvu. Rodni balans uvažava različitost interesa u društvu. Rodne kvote kao posebne mere u političkom reprezentovanju manje zastupljenog pola prihvata 55% demokratskih zemalja, nešto manje (47 %) semidemokratskih zemalja, dok su ove kvote najmanje prihvaćene (38 %) u nedemokratskim zemljama.

Rodno zasnovana diskriminacija

U ovoj grupi tekstova analiziraju se zakonski i institucionalni okvir za ravnopravnost polova i zabranu diskriminacije u Bosni i Hercegovini.¹⁹ Predmet pažnje je tzv. antidiskriminaciono zakonodavstvo, prije svega Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini, kao zakon koji reguliše pitanja zabrane diskriminacije po osnovu pola, i Zakon o zabrani diskriminacije, kao opšti antidiskriminacioni zakon. Pružene u osnovne informacije o pravima i obavezama koji su ustanovljeni ovim zakonima, mehanizmima za zaštitu od diskriminacije, institucijama nadležnim za sprovođenje i praćenje primjene ovih zakona, kao i mogućnostima preduzimanja različitih mjera u sprečavanju i suzbijanju diskriminacije. Zakon reguliše samo najvažnije standarde i oblasti od značaja za ravnopravnost polova, a za njegovu punu i suštinsku primjenu neophodno je usaglašavanje svih drugih (subsidijskih) zakona sa standardima ravnopravnosti polova, te njihova dosljedna primjena u oblastima u kojima su doneseni.

Obaveza uspostavljanja institucionalnih mehanizama za ravnopravnost polova zasnovana je na zakonu. Agencija za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine, Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske i Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine, djeluju kao centralni mehanizmi za ravnopravnost polova u Bosni i Hercegovini. Značaj svih ovih mehanizama je višestruk: oni su locirani pri, ili su bliski, najvišim organima vlasti na svim nivoima. Oni programski i strategijski djeluju na politike, programe i zakone, utiču na razvijanje politika i ugradnju rodne komponente u sve politike, predstavljaju mrežu mehanizama na nivou na kojem su uspostavljeni i sarađuju sa nevladinim sektorom (civilnim društvom), socijalnim partnerima (sindikatom i poslodavcima), akademskom zajednicom, medijima i građanima. Posebne tužbe za zaštitu od diskriminacije lica ili grupe lica mogu da sadrže tri vrste zahtjeva: zahtjev za utvrđivanje povrede prava na jednako postupanje, odnosno utvrđivanje da je radnja koja je preduzeta ili propuštena mogla neposredno dovesti do povrede ovog prava (tužba za utvrđivanje diskriminacije).

U još jednom radu je sveobuhvatno obrađeno pitanje rodne ravnopravnosti u zakonodavstvu o radu Republike Srpske,²⁰ uz objašnjenja pojma i vrsta diskriminacije, sa osvrtom na rodnu diskriminaciju. Posebna pažnja je posvećena radnopravnim aspektima zaštite žena u radnom pravu.

Zabrana diskriminacije na osnovu spola je jedno od osnovnih pravnih i moralnih načela, sadržano u brojnim međunarodno-pravnim dokumentima, te Ustavom Bosne i Hercegovine i njenih entiteta, Zakonom o zabrani diskriminacije u BiH i specifično Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH.²¹ Zabrana diskriminacije na osnovu spola je jedno od

¹⁹ Spomenka Krunić, dipl. Pravnica, *Zakonski i institucionalni okvir ravnopravnosti polova i zabrane diskriminacije u Bosni i Hercegovini*

²⁰ Mr Radislav Lale

²¹ Mr. sc. Mladen Šain, *Zabrana diskriminacije na osnovu spola i pravo na naknadu štete*

osnovnih pravnih i moralnih načela. Društvo odnosno njegovi članovi često razmišljaju o muškarcima i ženama u kategorijama društveno očekivanih ponašanja, funkcija odnosno društvenih uloga unutar jedne kulturološke sredine, prostora i vremena. Evropski sud pravde u slučaju Kalnake sadrži stav da su diskriminatorni propis i shodno njemu uspostavljena praksa ako daju automatsku prednost s obzirom na spol. I u predmetu Marshall Sud je ponovio da automatsko davanje prednosti jednom od spolova nije dozvoljeno.

Rodno zasnovano nasilje

Nasilje u porodici predstavlja izuzetno kompleksan i specifičan oblik kriminaliteta koji zahtijeva primjenu posebnih mjera za prevenciju i suzbijanje.²² Nasilje u porodici može tretirati kao krivično djelo i/ili kao prekršaj, zavisno od okolnosti konkretnog slučaja. Uvođenjem takvog modela zaštite nastoji se obezbijediti adekvatna zaštita žrtava ovog oblika nasilničkog ponašanja, koji je, po mnogim svojim karakteristikama, specifičan oblik kriminaliteta i zahtijeva posebne mjere državnopravne reakcije. Tokom 2012. i 2013. godine izvršene su značajne izmjene u oblasti pravne regulative zaštite od nasilja u porodici. U osnovi izvršenih izmjena je intencija zakonodavca da se napravi jasna razlika između nasilja u porodici kao prekršaja i nasilja u porodici kao krivičnog djela, te da se precizno odredi krug lica koja mogu biti izvršioc i pasivni subjekti. Pored toga, posebna pažnja je posvećena zaštiti žrtava nasilja u porodici i uspostavljanju adekvatnih mjera zaštite.

Rodni stereotipi

U razmatranjima ovog poglavlja navodi se da individue primaju svoje rodne uloge kroz arhetipe i stereotipe, u civilizaciji u kojoj žive.²³ Zato je neophodna analiza slike žene u umetnosti, kako bi pokazala da se iz nje može prepoznati mesto žene u društvu i porodici. Tradicija, religija, mitologija i obrazovanje značajni su za formiranje stavova o idealnoj ženi. Živeći kao individue u okviru društva, primamo naše rodne uloge kroz arhetipe i stereotipe, kroz civilizaciju čiji smo deo prostorno i vremenski. A bitan element u svakoj civilizaciji jesu kultura i umetnost, koji su ogledalo društva koje nas okružuje. Za formiranje stavova o idealnoj ženi, i rodni uloga koje iz toga proizilaze, važni su i tradicija, religija, mitologija, kao i formalna ili neformalna edukacija. Ima li uopšte razlike u svetu viđenom iz ženskog ili muškog ugla? Moderno doba puno je sjajnih umetnica, sjajnih i raznovrsnih ženskih likova.

U ovoj grupi tekstova se takođe upoznaju polaznici/ce sa razvojem rodni uloga u periodu od rođenja do adolescencije, kao i sa uticajem okolinskih sistema, sa akcentom na obrazovanje, na formiranje rodne uloge.²⁴ Analizira se rodno tipiziranje – proces tokom kojeg se kod djece razvija rodna uloga koja se u njihovoj kulturi smatra prikladnom, koji dakle nisu biološki zasnovana neminovnost, već društveni konstrukt. Tako na primer, još od najranijeg detinjstva, u igri sa djetetom roditelji su spremniji da podrže igranje sa neutralnom igračkom ili igračkom koja odgovara djetetovom polu, u odnosu na igračku za koju roditelj procjenjuje da odgovara suprotnom polu. Kod dječaka se podstiče istrajnost, dok se djevojčicama češće pomaže, što ih često uči bespomoćnosti. U školama su djevojčice u nepovoljnijem položaju. Npr. neke od pretpostavki za nastanak razlika ukazuju da djevojke od viših razreda osnovne

²² Prof. dr Ivanka Marković, *Srečavanje i suzbijanje nasilja u porodici u zakonodavstvu Republike Srbije*

²³ Dragana Petrović, *Rodna dimenzija kulturnog i umetničkog stvaralaštva*

²⁴ Doc. dr Aleksandra Hadžić Krnetić, *Razvoj rodni uloga i obrazovanje*

škole smatraju matematiku muškom aktivnošću, te za nju pokazuju manje zanimanja, a roditelji i učitelji daju veću podršku mladićima na ovom području. Interesan je i stav da su viši razredi osnovne škole gostoljubivije okruženje za mladiće, čime se jačaju rodni stereotipi i kasnija profesionalna rodno stereotipna usmerenja.

Ekonomija: rodni jaz u platama

Među ekonomskim aspektima rodne ravnopravnosti, rodni platni jaz zauzima posebno mjesto.²⁵ Izlažu se metode sagledavanja rodnog platnog jaza, o mehanizmi njegovog nastanka i održanja, a današnje stanje se ilustruje poređenjem rodnog platnog jaza u odabranim zemaljama. Rodni platni jaz može se sagledati na tri načina: 1) prema prosječnim zaradama u određenom vremenskom periodu (obično u mjesecu); 2) prema prosječnoj zaradi za jedan sat rada; i 3) poređenjem zarada žena i muškaraca na sličnim poslovima (prema poslu jednake vrijednosti). Mnogobrojni uzroci nastanka i održanja rodnog platnog jaza mogu se objediniti u dvije grupe: 1) razlike u kvalifikacijama; i 2) različit položaj na tržištu radne snage. Mjerenja rodnog platnog jaza pokazuju znatne razlike među državama, pri čemu te razlike ne idu nužno u korist ekonomski razvijenih država.²⁶

Izlažu se takođe i metodološke postavke rodne analize u privatnoj i javnoj sferi života žena i muškaraca, kroz osnovne domene njihovih ekonomskih aktivnosti: na tržištu, u domaćinstvu i u državi.²⁷ Centralno pitanje koje se analizira jeste rodno osjetljiva uloga države i ekonomske politike koja istovremeno promovise razvoj društva i rodnu ravnopravnost građanki i građana kao svoje ključne ciljeve. Detaljno se objašnjavaju pojam rodnog budžetiranja, njegovi neophodni preduslovi i ključne faze, kao i instrumenti koji se širom svijeta uobičajeno koriste, samostalno ili kombinovano, u njegovoj primjeni.

Pažnju skreće i izlaganje ekonomije staranja koja predstavlja alokaciju oskudnih resursa (pretežno rada) koji doprinose blagostanju drugih, unutar, ali i izvan domaćinstva. Ekonomija staranja obuhvata specifične aktivnosti poput, na primjer, kuvanja, pranja, peglanja, njege djece, zbrinjavanja, zadovoljavanja potreba drugih i sličnih aktivnosti koje za svoj rezultat, uglavnom, nemaju uzvratna očekivanja i platežnu nadoknadu. Slični koncepti jesu porodični rad, neplaćeni rad i društvena reprodukcija. Naglašava se da su neophodne faze analiza budžeta iz rodne perspektive, restrukturisanje budžeta zasnovano na rodnoj analizi i ugradnja roda kao analitičke kategorije u budžetske procese.

Porodični odnosi nejednakosti

Razmatra veza između porodice i roditeljstva, sa jedne strane i društvenog položaja žena, sa druge.²⁸ Uočava se da ženske, ne samo fizičke već i psihičke i intelektualne aktivnosti, koje su veoma iscrpljujuće, nisu društveno priznate. Rezultat je da što je veći broj žena u nekoj delatnosti, njihova plata će biti manja. Navodi se dobro poznata činjenica da se ženski rad manje plaća, jer su žene koncentrisane u niskoakumulativnim delatnostima sa velikim udelom

²⁵ Viši asistent Đorđe Marilović, mr, *Rodni platni jaz – gender paz gap (GPG)*

²⁶ Platni jaz u EU ostaje visok i iznosi negdje oko 16 % za EU-28 i Evro zonu, varirajući od preko 30 % u Estoniji do ispod 5 % u Sloveniji. Problem je prisutan i u SAD-u, gdje za poslove sa punim radnim vremenom platni jaz iznosi oko 23 %.

²⁷ Dr Tatjana Đurić Kuzmanović i Dr Jelena Milinović, *Rodnost i ekonomija: domaćinstvo, tržište, država i rodno budžetiranje*

²⁸ Doc. dr Biserka R. Košarac, *Porodica, roditeljstvo i društveni položaj žena*

radne snage, čiji je položaj na tržištu teži. Uočava se i eksploataciji reproduktivne sposobnosti žene, korišćenju emotivnih resursa žene. U patrijarhalnom društvu se smatra normalnim eksploatacija ženskih osećanja podrške ili požrtvovanosti. Žene se ne staraju samo o deci, bolesnima i starima, već i o odraslim, nezavisnim muškim članovima porodice bez dobijanja odgovarajućeg reciprociteta. Čitav savremeni kapitalizam se oslanja na naturalnu proizvodnju u domaćinstvu i porodici. U razvijenim zemljama taj procenat ide do 45%. Žene su centralna kategorija u proizvodnji kapitala i reprodukciji društva, a marginalizovani u procesu raspodele i potrošnje. Taj rad je potpuno neformalan i siv, mada stvara vrednosti od opšteg društvenog značaja. Žene prve padaju pod udar masovne nezaposlenosti, otpuštanja, uključivanja u naturalnu proizvodnju, sivu ekonomiju sa svim rizicima koju ta aktivnost u neregulisanoj tržišnoj stihiji podrazumeva.

Ženski pokret

Razvoj ženskog pokreta u Bosni i Hercegovini se prati od austrougarskog perioda do savremenog doba, stavljajući poseban akcenat na oblike organizovanja i djelovanja koji su doveli do razvoja ženskog pokreta.²⁹ Zaključuje da ženske grupe imaju značajan potencijal u prevladavanju institucionalnih ograničenja bosanskohercegovačke realpolitike i stvaranja drugačijeg vrijednosnog okvira djelovanja oko kojeg se potencijalno mogu mobilisati druge žene, ali i druge grupe, isključene iz javne sfere. Argumentovano se zastupa i stav da se ženski pokret smatra najjačim segmentom civilnog društva postdejtonske Bosne i Hercegovine. Pominju se i pojedini važni istorijski momenti, npr. rasformiranje AFŽ-a (inscenirano odozgo kao samoukidanje) u labav *Savez ženskih društava* zbog prikrivenih tenzija na liniji AFŽ-Narodni front koji je sputao masovan i kreativan potencijal žena u izgradnji nove Jugoslavije. Povratak naciji se psihoanalitički može tumačiti i kao čin regresije. Uz podršku OSCE-a, koji je do donošenja izbornog zakona 2002. faktički sprovodio izbore u BiH, dolazi do uvođenja ženskih kvota na opštim izborima, ali i do pokretanja pitanja da li se jačanjem žena koje su na stranačkim listama zapravo ojačavaju same stranke, uključujući i nacionalističke.

Razvoj ženskog pokreta pomaže razumevanju problema s kojima se suočavaju žene danas.³⁰ Da bi bilo jasnije koja su ključna pitanja o rodnoj ravnopravnosti na koja treba odgovoriti i na početku 21. vijeka, bilo je neophodno prvo predočiti kako su se žene borile i izborile za osnovna prava. Bile su neophodne decenije istrajnog djelovanja ženskih grupa da pravo glasa, pravo na obrazovanje i pravo na vlastito tijelo ne ostanu samo na papiru, ali njihova primjena pokazala je u kojoj mjeri je teško u društvu promijeniti stav o ženama i na koje sve načine patrijarhalni obrasci i dalje djeluju. Iako se žene danas obrazuju, učestvuju u političkom životu, imaju pravo da odlučuju o vlastitom tijelu, slobodno biraju profesije kojima će se baviti – još uvijek se pokazuje u kojoj mjeri nije moguće do kraja raskinuti okove patrijarhalnih obrazaca. Iako imaju pravo da biraju i budu birane u politici, i dalje je neophodno određivanje kvote za učešće žena. I danas moramo biti svesni da je ženama kroz istoriju bilo veoma teško da se oslobode svog potčinjenog položaja, jer su vijekovima ubjeđivane i vaspitavane da žive u zavisnosti, zatvarane u kući i zarobljavane brakom. To nije gubitak samo za žensku populaciju, već i za cijelo društvo. Bavljenje javnim poslovima

²⁹ Doc. dr Zlatiborka Popov Momčinović, *Ženski pokret u Bosni i Hercegovini, Pogled u prošlost, sadašnjost i budućnost u globalnom kontekstu*

³⁰ Doc. dr Milena Karapetrović, *Istorija ženskog pokreta i rodna (ne)ravnopravnost danas*

proglašava se neženstvenim i neprikladnim za one koje su određene kao slabiji pol i tako se zadržavaju unutar kuće.

Zaključak

Zbog svega iznetog, ovaj Zbornik nesumnjivo zavrđuje povećanu pažnju i stručno pravničke i šire, nepravničke javnosti. Radi se o jednom kvalitetnom skupu naučnih radova koji predstavljaju odraz grupnih i individualnih napora autorki i autora da prođu u nove istraživačke domene, da kritički otvore nova pitanja artikulišući nove pravce razmišljanja i puteve ka društvu bez rodno zasnovane diskriminacije i nasilja. Tim putem se sigurno dolazi i do onog uvek željenog tzv. rodnog koeficijenta, formule koju čine umanjivanje diskriminacije, stereotipa i nasilja uz uvećavanje participacije, prava i pravne zaštite.

Iako tekstovi koji se nalaze u Zborniku pokrivaju širok dijapazon tema kao neophodnih polazišta u proučavanju rodnih odnosa, uočava se da poneke teme još uvek nedostaju i da su uočljive poneke praznine. To su takođe teme iz klasičnog domena Teorije roda, kao što su npr. položaj žena u pravnoj profesiji i pravnom obrazovanju, profesionalni put pravica, reproduktivna i zdravstvena prava žena, prava marginalizovanih žena, žensko siromaštvo, lezbejska prava, položaj žena u kriznim periodima. Tu su zatim neminovno i one tematske oblasti oko kojih se teoretičarke i teoretičari rodne teorije prava tradicionalno ne slažu, iako su svi autentični zagovornice/zagovornici rodne ravnopravnosti visokih kapaciteta. Tematska oblast „Ne slažemo se“ na primer, obuhvata već decenijama oštra sučeljavanja oko shvatanje pravne regulative prostitucije i pornografije, dok se koplja u novije vreme lome i oko surogat materinstva. Tematska oblasti „Ne govorimo“ ili kolokvijalno nazvana “roze modrice” obuhvata pojavne oblike žensko ženskog nasilja, nesolidarnosti i ženske izdaje ženskih interesa.

Ali njihovo odsustvo zapravo ne predstavlja nedostatak ovog Zbornika, već bi se pre reklo njegovu šansu, jer se time ne samo otvara mogućnost nastavka, već i zahteva kontinuirani rad i ulaganje novih kolektivnih promišljanja rodnih odnosa i u okviru tih, za sada nedostajućih tematski oblasti.